

Pilgrimernas musik

Under medeltiden vallfärdade många kristna pilgrimer till religionens heliga platser: Palestina (Det Heliga Landet), Rom, Canterbury och Santiago de Compostela – den senare än idag ett viktigt vallfartsmål. Erik Ask-Upmark berättar om den musik de medeltida pilgrimerna spelade och sjöng för att underlätta den mödosamma vallfärden.

Text: Erik Ask-Upmark

Följande konversation utspelade sig år 1407 mellan en engelsk präst, William Thorpe, och dåvarande ärkebiskopen av Canterbury, Thomas Arundel. Thorpe hade följande att säga om sina erfarenheter av en grupp pilgrimer som hade varit på genomresa i hans hemförsamling:

”Det är inte ovanligt, att vissa pilgrimer sjunger liderliga sånger, ja, vissa har till och med säckpipblåsare med sig. De kommer till våra städer och byar med sin illa ljudande sång, sina hemska pipor, sitt klockklingande och skällande hundar i släptåg, ja, de för mera oväsen än om kungen själv var på genomresa med alla sina trumpeter och hela sitt musikerkapell. Dessa män och kvinnor tillbringar flera månader om året på resande fot, och när de kommer tillbaka, har flertalet av dem börjat anträda en ny bana som jonglörer, sagoberättare, musiker eller lögnare!”

Ärkebiskopen skrädde inte orden i sitt svar:

”Förtappade krake! Du begriper inte vad du talar om, och klagar på det som borde prisas! Jag säger dig, att det är utmärkt, att pilgrimerna har med sig både sångare och säckpipblåsare. Kom ihåg att de går barfota, och om en av dem skulle slå i foten och skada sig och blöda, då är det väl underbart, att någon i sällskapet kan sjunga en sång eller ta fram en säckpipa för att på detta glädjefulla sätt driva bort smärtan hos sin broder. Ty en sådan tröst avlastar pilgrimernas börda och resebestyr.”

Att en ärkebiskop under senmedeltiden tog sångare (och inte minst säckpipblåsare) i försvar hörde knappast till vanligheterna, men belyser på ett konkret sätt vilken stor roll pilgrimsväsendet – och allt som förknippades med det – spelade vid den här tiden. Personligen var det här en av de historier som fick mig att börja forska i ämnet, och mer konkret hur pilgrimer och vandringsmän och -kvinnor roade sig på sina ofta årslånga resor och vilken musik de omgav sig och kom i kontakt med.

En främling på resa

Allra först behöver konstateras att gå på pilgrimsresa inte är något som enbart hör medeltiden, eller för den delen kristendomen, till. Redan i förkristen tid dyker den latinska termen ”peregrinus” upp, då i betydelsen ”främling”, men etymologin kan härledas ännu längre tillbaka. Ordet är en sammansättning av ”per” (genom, över) och ”ager” (åker, fält) vilket passar bra in på en främling, som per definition är på resande fot.

I min jakt på pilgrimernas musik valde jag att i första hand

inte fokusera på all den sakrala musik de utan tvekan fick höra i kyrkor och kloster som bevisades på vägen utan i stället rikta in mig på deras egen musik; vad de själva spelade och sjöng på sin vandring. Det beror förstås till stor del på var denna vandring ägde rum, och ett logiskt fokus låg på rutterna till de främsta medeltida pilgrimsorterna: Palestina (Det Heliga Landet),

Pilgrimsmusslan ledde vandraren på den rätta vägen.

Rom, Canterbury och Santiago de Compostela. Självklart tog pilgrimerna med sig sina egna låter och sånger från hemlandet, men de utsattes säkerligen också för en ny repertoar beroende på resmålet. Vissa tecken tyder på att en ”standardrepertoar” bestående av psalmer och hymner uppstod relativt fort, vilket måste ha underlättat olika gruppers kommunikation med varandra. Så finner vi i Centraleuropa många varianter av pilgrimssången *In Gottes namen fara wir*:

*In Gottes namen fara wir
Siner gnaden gere wir
Nun helfe uns die Gottes kraft
Und das heilige grab
Da Gott selber inner lag.
Kyrieleison, Christeleison, Kyrieleison.*

I Guds namn reser vi
Hans nåd söker vi
Guds styrka give oss kraft
och den heliga graven
där Gud själv vilade.
Kyrieleison, Christeleison, Kyrieleison.

I norra Tyskland och i Skandinavien finns obekräftade uppgifter att en tidig version av den välkända psalmen *Härlig är jorden* florerade på samma sätt.

Sedan fanns det förstås kompositörer på pilgrimsresa som inspirerades av resmålet, som till exempel Walther von der Vogelweide i sin kända *Palästinalied* från tidigt 1200-tal:

*Nu allerst lebe ich mir werde,
sit min sündic ouge siht
daz here lant und ouch die erde
der man vil der eren giht.
Mirst geschehen des ich ie bat,
ich bin komen an die stat
da Gott menschlichen trat.*

Först nu har mitt liv fått en mening
när mina syndiga ögon skåda
detta heliga land, och marken
som mottagit pris och ära.
Nu har jag fått uppleva det jag bad om
jag har kommit till den plats
där Gud gick bland oss som människa.

Med tanke på hur utbrett pilgrimsväsendet och resandet under medeltiden var, tror jag att detta var ett betydande sätt på vilket muntlig kultur – men också olika musikinstrument! – spreds över hela Europa, **liksom utanför och inte minst utifrån**. Under korstågstiden på 1100- och 1200-talen fördes en stor mängd kulturföremål, inte minst musikinstrument, tillbaka till Europa. Lutan (oud), fiddlan & rebecen (rabab) och skalmjejan (duduk/zurna) är alla exempel på "importvaror" från denna tid. Man

kan ju se korstågen som en sorts pilgrimståg också, även om den krigiska aspekten verkar som en motsägelse med dagens synsätt.

Användbart instrument

Vi vet att säckpipan, som vi mötte i början av denna artikel, var oerhört populär. Chaucer berättar i *Canterbury Tales* om hur en grupp pilgrimer på väg till Thomas Becketts grav i Canterbury leds på vägen till tonerna av en säckpipspelande mjölnare: "*A Baggepipe wel koude he blowe and sowne, and therwithal he broghte us out of towne.*" Och instrumentet har många förtjänster i sammanhanget: Den hördes på lång väg, passade bra till att leda processioner och förstärka festligheter, och kunde till och med fungera som en kudde och vinlägel i extrema nödfall! Inte heller är den lika ömtålig som en fiddla eller harpa. Säckpipan blev visserligen aldrig ett regelrätt attribut såsom pilgrimens stav, hatt och mantel men måste ändå ha varit en populär reskamrat för många.

Klostrens repertoar

Vi kan alltså anta att mycket av den musik som pilgrimerna själva spelade inte alltid stod högt i kurs på klostren (som enligt god kristen sed var skyldiga att förse dem med mat och härbärg), men istället för att förbjuda musik och underhållning helt och hållet kunde de gå en annan väg, som det kända klostret i Montserrat, några mil öster om Barcelona. Där presenterade klostret egna

Några pilgrimer
lämnar Canterbury.
Miniatur ur
John Lydgates
"Siege of Thebes"
från cirka 1457–60.
British Library,
Royal MS 18 D II

Familjen Pellegrinis vapensköld. Notera musslan på mannens hatt.
Pisanello, 1395? –1455. Chiesa Sant'Anastasia, Verona, Italien

”Vi kan alltså anta att mycket av den musik som pilgrimerna själva spelade inte alltid stod högt i kurs på klostren.”

sånger som man gärna såg att gästerna ägnade sig åt istället, i en samling som senare blev känd under namnet *Llibre Vermell* (efter det vermillionröda sammetsband som manuskriptet bands in i på 1800-talet). De tio sångerna (som alla kommit att ingå i medeltidens ”standardrepertoar”) uppvisar en stor inbördes stilskillnad, med allt från semi-gregorianik (*O virgo splendens*, noterad som kanon – kanske för att uppnå en hypnotisk effekt, nästan som ett mantra) till ballader i folkstil (*Los set gotxs recomptarem*), virelais (*Mariam matrem virginem*) och till och med ringdanser (*Polorum regina*, en så kallad ”ball redon”). Antagligen var flera av dessa melodier redan välkända folksånger, men som nu hade försetts med nyskrivna fromma texter. I förordet beskrivs syftet med samlingen: ”När pilgrimerna kommer till Montserrat, vill de ofta fira detta genom att sjunga och dansa, men eftersom bara fromma och goda sånger hör hemma här, tillgodoses detta behov härmed genom dessa mera passande sånger. Även de bör användas med måtta och god smak.”

Montserrat var ett populärt resmål i sig, men för de flesta var det nog ett tacksamt stopp på vägen till den mest prestigefyllda av alla pilgrimsorter, som än idag bibehåller denna titel: Santiago de Compostela i Galicien, platsen för den helige Jakobs grav. Än idag använder man begreppet att gå ”El Camino” – ”vägen” – såväl om pilgrimsresor i allmänhet som till Santiago i synnerhet (rent konkret avses vägen från Sydfrankrike genom Baskien och

Abbaye de Montserrat öster om Barcelona

Léon), och symbolen för Santiago, musselskalet, kom att bli den universella symbolen för pilgrimer världen över. Dessutom är tre av medeltidens kanske mest kända musikmanuskript förknippade med Santiago och El Camino (fyra om man räknar med *Llibre Vermell*): *Codex las Huelgas* från Huelgasklostret utanför Burgos; *Codex Calixtinus* som än idag bevaras inne i katedralen, samt förstås det kanske mest kända av alla; *Cantigas de Santa Maria* som med sina över 400 sånger och illuminationer av musiker och instrument alltjämt är en av våra främsta källor till medeltidens musik.

Till sist

En av de viktigaste aspekterna av pilgrimernas musikskapande, utöver den spirituella och terapeutiska (som ärkebiskopen av Canterbury var inne på), är den känsla av brödraskap, *communitas*, som uppstår mellan reskamrater över långa avstånd i tid och rum. Här finner vi ytterligare passande repertoar, som till exempel Dufays *He, compaignons, resvelons nous* (*Hej, kamrater, låt oss vakna*), Oswald von Wolkensteins (som själv var en flitig pilgrim) *Dryckeskanon* eller varför inte den anonyma 1300-talsballatan *Io son un pellegrin* som frammanar bilden av en ung flicka som förströr sig på den långa resan genom att sjunga:

*Io son un pellegrin, che vo cercando limosina
Per Dio, merce! Chiamando.
E vo cantando con la voce bella,
Con dolce aspetto e con la treccia bionda.*

Jag är en pilgrim, jag söker allmosor
Vid Gud, visa mig nåd! Så sjunger jag.
Jag vandrar och sjunger med vacker röst,
Med ljuvt anlete och mina ljusa flätor.

Dessutom måste det vid många tillfällen när man närmade sig nya, främmande ställen (en ny stad, ett nytt härbärke, värdshus, kloster...) ha varit en enorm fördel att kunna gjuta olja på vågorna med musikens hjälp. Vi vet att pilgrimer visserligen ganska tidigt använde sig av regelrätta reseparlörer med användbara fraser som "jag är törstig", "var kan jag laga mina skor", "fransmännen är ohederliga, men bayrarna är ett vist och rättskaffens folk" (den sista frasen var nog dock mest användbar på resa genom just Bayern) – men musiken är trots allt det mest universella av alla våra språk!

*Chaucers mjölnare,
träsnitt.*